

Безверхня Ю.С.

Запоріжтрансформатор – лідер міжнаціональних і міжнародних зв'язків в галузі трансформаторобудування

У статті розглядається створення і діяльність виробничо об'єднання Запоріжтрансформатор. Основну увагу приділено міжнародним торговим зв'язкам підприємства в роки незалежності України.

Bezverkhnyaya J. S.

Zaporozhtransformator – the leader of the interethnic and international relations in the field of transformer production

Creation and activity of the JSC «Zaporizhtransformator» is viewed in the article. Main attention is paid to the international trade relations of the company in the years of Ukraine's independence.

Білецький А. В.

ПРО ДАТУ ЗАГИБЕЛІ КНЯЗЯ СВЯТОСЛАВА

Проблемі уточнення дати загибелі великого князя Київського Святослава в історіографії присвячено цілий ряд публікацій. З цього приводу було опубліковано три взаємопов'язаних між собою статті, зокрема Н. Ламбіна [1, сс. 119 – 156] і як реакція на неї статті А. Куніка [2, сс. 156 – 164] та В. Васильєвського [3, сс. 164 – 182]. Крім того на цю проблему звертали увагу у своїх працях О. Шахматов [4, сс. 132 – 133], О. Рапов [5, сс. 239 – 240] і П. Каришковський [6, сс. 137 – 138]. Проблема піднята даними дослідниками зводиться до вирішення протиріч по-перше між хронологією візантійських і руських джерел з приводу Балканських кампаній князя Святослава; по-друге різницею і послідовністю між візантійським вересневим і руським, умовно кажучи, березневим літочисленнями. По суті дана проблема звелась до уточнення року загибелі Великого князя Київського – весна 972 чи весна 973 років. Єдиним винятком у цій дискусії є О. Шахматов, який посилаючись на Якова Мніха вводить в історіографію ще одну дату загибелі князя Святослава – 970 рік [4, сс. 132 – 133; 22, с. 72]. Необхідно відзначити що в академіка проблема з датуванням смерті розглядається в контексті фальшування усієї хронології руських літописів, зокрема подій 6477 – 6478 (969 – 970) років, що вимагає окремого дослідження. Тому зупинитись на розгляді даних Якова Мніха для вирішення вище зазначеної проблеми нема необхідності.

У свою чергу Н. Ламбін здійснює спробу, звертаючи увагу на певну дехронологізацію подій у візантійських джерелах, хронологічно погодити повідомлення про останній бій і загибель руського князя на Порогах із повідомленням про вокняжіння Ярополка під наступним 6481 (973) роком [1, с. 154]. Дослідник, вважаючи, що повідомлення Повісті временних літ (далі ПВЛ) є достовірним, намагається пояснити і заодно погодити різницю в році між смертю князя Святослава і початком князювання його сина різницею між березневим руським і вересневим візантійським календарними стилями. Н. Ламбін робить парадоксальний висновок про те, що березневий рік є старший за вересневий на 6 місяців і відповідно за січневий на 10 місяців [1, сс. 154 – 155]. Відповідно до його висновків князь Святослав загинув в кінці лютого 6480 року, а з 1 березня розпочався 6481 рік, в який Великим князем Київським став Ярополк. Підтвердити даний висновок

дослідник намагається згідно з аналогією із іншими повідомленнями руських джерел зокрема повідомленням про смерть князя Ярослава Мудрого.

Такі висновки Н. Ламбіна відразу викликали реакцію дослідників що стоять на позиції превентивності вересневого року над березневим, зокрема А. Куніка, який побудував свою дискусію на порівняльному аналізі повідомлень про смерть Великих князів Святослава та Ярослава Мудрого. Він резонно відзначає різницю між двома повідомленнями про те що: «Относительно Святослава, также как и Ярослава ещё не решено, приходится ли его кончина на первый или же на последний месяц мартовского года. Между тем это весьма существенное обстоятельство, от которого зависит определение года самой смерти князя» [2, с. 161]. Цілком правильно поставивши проблему, дослідник залишає її не вирішеною. Одночасно з тим він не наводить нової аргументації, продовжуючи наполягати на загибелі руського князя у 973 році [2, с. 164].

Продовжив дану дискусію В. Васильєвський, який, не зважаючи на весь свій науковий авторитет, по суті звів її до емоційного, за його ж визнанням, не до кінця ґрунтовного захисту хронології візантійських джерел, що охоплюють даний період [3, с. 177]. Відповідно дана публікація зовсім не наблизилась до вирішення проблеми поставленої у відповідності з її назвою, що відразу визнав сам дослідник, сформулювавши її завдання по суті захисту дати загибелі князя Святослава як у 972 так і 973 роках [3, с. 165].

Оскільки в двох вище згаданих наукових публікаціях повідомлення про загибель князя Святослава Ігоревича аналізується в контексті аналогічного повідомлення про смерть князя Ярослава Володимировича, то в контексті вирішення проблеми що розглядається в даній статті, існує необхідність розглянути публікації, в яких розглядається і аналізується повідомлення ПВЛ під 6562 (1054) роком.

Першим таким дослідженням, що відзначається насиченістю аналітичного матеріалу, є стаття Н. Шлякова [7, сс. 362 — 400]. Як уже згадувалось вище, дослідник пробує заперечити подану в ПВЛ дату смерті князя Ярослава Мудрого через погодження цієї дати з датою вокняжіння його наступника на великокнязівському столі старшого сина Ізяслава. Порівняно з попередніми публікаціями (дослідник аналогічно до попередників пробує узгодити вересневу і березневу календарні системи [7, сс. 375 — 399]) новизною є спроба погодити початок березневого Нового року з фазами місяця. Зокрема дослідник прив'язує його до біблійної місячної системи, де відлік ведеться по повних фазах місяця, уточнюючи, що мова йде не про будь-яку повну фазу місяця в березні, а тільки ту, яка йде після весняного рівнодення [7, сс. 380 — 381]. Як наслідок за цілком резонним зауваженням академіка Б. Рибаківа: «Н. П. Шляков доверился только расчётам пасхалии и слишком смело отверг точное летописное число — 20 февраля» [8, с. 247]. Призначивши таким чином дату смерті Ярослав Мудрого на 4 березня 1055 року, що очевидно на думку Н. Шлякова мало погоджуватись з датою вокняжіння його наступника [7, с. 400].

Загалом Н. Шляков припустився кількох помилок. Дослідник, визнаючи початком року першу повню в березні перед весняним рівноденням (згідно з уже згадуваною критично Б. Рибаківим аналогією з «пасхалиями»), здійснює спробу розв'язати проблему фіксованої дати березневого Нового року [7, с. 376]. Він припускає, що саме літочислення розпочалось у повний місяць 1 березня першого року. Внаслідок такого припущення стає незрозумілою роль фаз місяця, зокрема повні, при вираховуванні астрономічного початку Нового року при фіксованій даті. Тим більше якщо враховувати, що початок будь-якого циклу, зокрема місячного, рахується не від його піку, а від його найранішої фази, тобто з молодика, що відзначено в українській фольклорній [9, сс. 83, 200], а також билинній традиції («Когда зарождается младъ светел месяц...») [10, с. 112].

Проти точки зору Н. Шлякова про фіксований першим березня початок року виступив М. Степанов [11, с. 1], який стверджував «что древне-летописный годъ не имел определённого, твёрдаго начала по юлианскому календарю, т. е. что начало древне-летописного года колебалось по числам марта, февраля и даже апреля» [11, с. 3]. В подальшому дослідник, цілком правильно ставлячи проблему місячного календаря, йде тим самим хибним шляхом, що і критикований ним попередник, вирішуючи «что за начало лето-года русские принимали первое весеннее полнолуние; при чём весеннимъ полнолуниемъ считалось то, при котором показывались первые признаки фенологической весны. Таким полнолуниемъ обычно было то, которое случалось в марте, реже во второй половине февраля, или в первой половине апреля» [11, сс. 7 – 8]. До честі дослідника треба відзначити, що він визнає те, що в основі даного твердження по суті лежить не народний («національно-руській»), а церковний («древне-летописный») календар і, відповідно, останнім в Русі почали користуватись лише з прийняттям християнства [11, с. 8]. Тут залишається додати твердження М. Чмихова про погодження, згідно термінології М. Степанова, руської національної календарної системи (язичницької згідно М. Чмихова) з церковною, яке сталося тоді, коли збіглися відповідна місячна фаза першого календаря з фіксованою датою другого — 1 березня 990 року, після чого дана дата і стала фіксованим початком Нового року у «древне-летописному» календарі [13, с. 405]. Необхідно зазначити, що М. Чмихов вважав новий місяць початком як місячного так і річного циклу, про що буде сказано нижче. У свою чергу твердження М. Степанова дало підставу О. Рапову здійснити першу спробу вирахувати точну дату загибелі князя Святослава. Дослідник досить близько підійшов до вирішення даної проблеми, але неухважність до вище зазначеного зауваження М. Степанова про те, що повномісячна фаза ймовірно почала використовуватись лише після прийняття християнства, призвели до хибного твердження, що князь Святослав загинув не на початку 6480 (972) згідно повідомлення ПВА, а в кінці 6479 (971) року. Крім того плутанину вносить те, що О. Рапов сучасне літочислення (мова йде про 972 рік) подає в січневому стилі, а також спроба погодити літописне повідомлення з повідомленням Якова Мніха [5, сс. 239 – 240]. Тут необхідно зазначити, що якщо дотриматись логіки дослідника до кінця, то датою загибелі князя Святослава необхідно визнати перший день Нового 6480 року у повній фазі місяця, що припадала згідно його твердження на 3 березня [5, с. 240].

Безумовно що цій плутанині посприяло ще й те, що в самому повідомленні ПВА весна почалась скоріше ніж сам 6480 рік: «... и зима Святославъ. Весне же приспевъши, поиде Святославъ в пороги. В лето 6480. И приде Святославъ в пороги, и нападе на нь Куря, князь Печенежский, и убиша Святослава.» [12, с. 120]. Необхідно відзначити, що у своїй реконструкції Найдавнішого зводу О. Шахматов подає дане повідомлення без року: «Весне же приспевши, поиде Святославъ в пороги и нападе на нь Куря, князь Печенежский; и убиша Святослава...» [4, с. 551]. Вже сама реконструкція тексту як і сама незаперечна логіка академіка у даному дослідженні, дає зрозуміти про вставний характер року ще й не до місця, що видно через повторення слів «...поиде Святославъ в пороги. В лето 6480. И приде Святославъ в пороги...». Підтвердженням цього можуть служити повідомлення УЛЗ та Никонівського літопису (у першому без згадки про весну: «В лето 6480. Поиде Святослав в пороги, и нападе на него печенежский князь...» [14, с. 29]; у другому: «Приспевши же весне, в лето 6480, поиде Святославъ в пороги, и нападе на нь Куря князь Печенежский, и убиша Святослава» [15, с. 38]). Як є очевидно з цього аналізу літописних повідомлень новий 6480 рік настав одночасно з настанням весни. Якщо врахувати, що до прийняття християнства рік був астрономічний, а не фіксований чи «книжний» [16, с. 74], тобто визначався «...рухом Сонця (точніше Землі навколо Сонця),...

періодом зміни фаз Місяця, починаючи з народження молодика, а рік — з появи молодика найближчого до весняного рівнодення» [13, с. 392], то у відповідності з тим, що в Х столітті весняне рівнодення наставало 15 — 16 березня [13, с. 406], а також враховуючи 19-річний місячний цикл, у відповідності з яким на 1 березня Новий рік припадав у 971 і 990 роках, додавши 12 місячних циклів (354 дні) [13, сс. 392, 406], можна стверджувати, що Новий 6480 (972) рік настав 17 лютого (якщо додати ще один місячний цикл то наступний молодик з'являється вже після весняного рівнодення). Дана дата, виходячи з повідомлень руських джерел, а також з вище наведеного аналізу, може вважатись датою загибелі князя Святослава. Здавалось такому твердженню можуть суперечити кліматичні умови, тобто присутність криги на Дніпрі о такій порі. Але за твердженням М. Чмихова, найраніше вивільнення Дніпра від криги у Києві в сучасних умовах спостерігається 18 лютого [13, с. 406]. Якщо врахувати, що мова йде про південну частину ріки ще й в районі Порогів, де течія швидша і сильніша, а також раніше настання весняного рівнодення, то відповідно сходження криги на цьому відтинку Дніпра могло відбуватись значно раніше. З другого боку необхідно враховувати той факт, що для русів цей день був святковим, оскільки згідно язичницького календаря настало Новоліття. Відповідно, єдиною обставиною, яка могла заставити руського князя почати рухатися до Порогів, була військова загроза. Адже здійснити це можна було пізніше, оскільки паводок тільки почався. Тут необхідно відзначити малоімовірність нападу Печенігів якраз через весняний паводок. Крім того дана дата не прямим чином вказує на винуватця загибелі князя Святослава, оскільки тактика нападу на супротивника у найнезручніший для нього момент є суто візантійською, про що зокрема устами Іоанна Цимісхія розповідає Л. Диякон: «Я думал, соратники, что скифы, уже давно ожидая нашего прихода, не пожалели усилий для ограждения изгородями и валами наиболее опасных, узких и трудно проходимых мест на тропах, чтоб нам нелегко было продвигаться вперед. Но так как их обмануло приближение святой пасхи, они не преградили дороги, не закрыли нам пути, полагая что мы не откажемся от блестящих одежд, от торжественных шествий, пиршеств и зрелищ, которыми знаменуют дни великого праздника, ради тяжких невзгод войны» [17, с. 69]. В даному контексті привертас до себе увагу повідомлення візантійських джерел про т. з. чудо св. Феодора під час останньої битви біля стін Доростола, зокрема твердження І. Скіліци про те, що день, в який відбулась битва візантійців з русами (20 — 22 липня) був нібито присвячений його пам'яті [17, с. 132], хоча днем Феодора Стратилата є якраз 17 лютого [17, с. 213; 8, с. 247]. Оскільки усі ці джерела уклалися вже після описаних у них подій, то малоімовірно, що мова йде про випадковий збіг дат. Швидше за все в такий спосіб візантійські хроністи з одної сторони через т. з. чудо приховують справжній хід подій під Доростолом, з другої сторони вказують дату, коли ж насправді відбулась перемога над князем Святославом (якщо такою можна вважати його загибель) або точніше буде сказати усунення руської загрози. Таким чином встановлюється пряма причетність візантійського уряду до смерті князя Святослава.

Враховуючи вже згадуваний весняний паводок, а також знахідки на дні Дніпра, що свідчать про бій на воді [20, сс. 598 — 616; 21, сс. 70 — 71], а також твердження О. Шахматова про сфальшованість даного повідомлення і його зв'язок з повідомленням під 6476 (968) роком [4, с. 132], можна стверджувати, що вбивство князя Святослава відбулося без посередництва і відповідно без участі Печенігів. Безумовно, що дане питання вимагає окремого розгляду, тому тут обмежусь лише посиланням на Л. Гумільова [19, с. 236], а також на власну публікацію про причетність Свенельда [18, сс. 24 — 25], з тим лиш зауваженням що якщо під чудом Феодора Стратилата розуміти дату смерті князя Святослава, то безумовно що це свідчить не тільки про повну обізнаність візантійського уряду про

події на Порогах, а й про більшу і тіснішу причетність до них ніж це могло би бути через посередників і відповідно величезне значення, яке цей уряд надавав вирішенню цієї проблеми. Підтвердженням даного припущення може служити погроза Іоанна Цимісія князю Святославу смертю аналогічною зі смертю його батька князя Ігоря через війну з імперією, що видає їхню пряму причетність до загибелі останнього [17, с. 57].

Таким чином детальний аналіз повідомлень руських джерел в контексті використання астрономічного календаря дає можливість встановити точну дату загибелі Великого князя Київського Святослава Ігоревича. Згідно фіксованого або «книжного» календаря цією датою є 17 лютого 6480 (972) року, що відповідає 1 березня, тобто початку нового місячного і річного циклу язичницького календаря наших пращурів. Цю ж дату підтверджує аналіз візантійських джерел.

Бібліографія

1. Ламбин Н. О годе смерти Святослава Игоревича, Великого Князя Киевскаго / Н. Ламбин // Зап. Имп. АН — СПб. — 1876. — Т. 28. — С. 119 — 156.
2. Куник А. О годах смерти великихъ князей Святослава Игоревича и Ярослава Владиміровича / А. Куник // Зап. Имп. АН — СПб. — 1876. — Т. 28. — С. 156 — 164.
3. Васильевский В. Заметка къ статье Н. Ламбина о годе смерти Святослава / В. Васильевский // Зап. Имп. АН — СПб. — 1876. — Т. 28. — С. — 164 — 181.
4. Шахматов А. А. Разыскания о древнейших русских летописных сводах. / А. Шахматов — СПб., 1908 — 686 с.
5. Рапов О. М. Русская церковъ в IX — XII в. Принятие христианства / О. Рапов — М. : Высшая школа — 1988. — 416 с.
6. Каришковский П. О хронологии русско-византийской войны при Святославе / П. Каришковский // ВВ. — 1952. — Т. 5. — С. 127 — 138.
7. Шляков Н. Восемьсот пятьдесят лет со дня кончины великого князя Ярослава I Мудраго / Н. Шляков // ЖМНП — Ч. IX — июнь 1907 — СПб. — С. 362 — 400.
8. Рыбаков Б. А. Запись о смерти Ярослава Мудрого / Б. Рыбаков // Советская археология. — 1959. — № 4. — С. 245 — 249.
9. Українські замовляння [під ред. Римарук І. М.] — К. : Дніпро. — 1993. — 308 с.
10. «Онежские былины записанные А. Ф. Гильфердингом летом 1871 г.» СПб. — 1873. — 732 с.
11. Степанов Н. В. Календарно-хронологические факторы Ипатьевской летописи до XIII века / Н. Степанов // ИОРЯС имп. АН. — Т. XX. — СПб. 1915. — С. 1 — 71.
12. Повесть временних літ. [пер. Яременка В.]. — К. : Рад. письм-к, 1990. — 558 с.
13. Чмихов М. Від Яйця-Райця до ідеї Спасителя / М. Чмихов — К. : Либідь — 2001. — 430 с.
14. Устюжский летописный свод [под ред. Сербиной К. Н.]. — М. — Л. : АН СССР — 1950.
15. Патриаршая или Никоновская летопись / ПСРЛ // — М. : Наука — 1965.
16. Лозко Г. Коло Свароже / Г. Лозко / — К. : Український письменник — 2004. — 222 с.
17. Лев Диякон [пер. Копыленка М. М.]. — М. : Наука, 1988. — 240 с.
18. Білецький А. В. Святослав Хоробрий і Свенельд / А. Білецький // Вісник НУЛП Держава та Армія. — 2009. — № 652. — С. 20 — 26.
19. Гумилёв Л. М. Древняя Русь и Великая Степь / Л. Гумилёв — М. : Мысль — 1989.
20. Равдоникас В. И. Надписи и знаки на мечах из Днепростроя [Запорожье] // ИГА-ИМК. — 1933. — Вып. 100. — С. 598 — 616.

21. Шаповалов Г. И. О случайной находке средневекового судна у острова Хортица./ Г. Шаповалов // Музейний вісник. — Запоріжжя. — 2002. — № 2. — С. 70 — 71.

22. Зимин А. А. Память и похвала Иакова Мниха и житие Владимира по древнейшему списку./ А. Зимин // КСИС АН СССР. — М. — 1963. — Вып. 37. — С. 66 — 75.

Білецький А. В.

Про дату загибелі князя Святослава

В цій статті здійснюється спроба вирахувати точну дату загибелі князя Святослава на Дніпровських порогах на підставі аналізу руських та візантійських джерел.

Biletskyy A. V.

About the date of death of prince Sviatoslav

This article is an attempt to calculate the exact date of death of prince Sviatoslav on the Dnieper rapids based on the analysis of Ruthenian and Byzantine sources.

Бровко Б. А.

ІМПЕРСЬКЕ СТАВЛЕННЯ ПЕТРА І ЩОДО УКРАЇНСЬКОЇ ЕЛІТИ НА ПРИКЛАДІ Г. І. НОВИЦЬКОГО

Постановка проблеми. Дослідження в галузі історії України це не лише можливість пізнати славетне минуле наших предків, але і привід робити висновки на майбутнє, щоб не допускати тяжких помилок. Уроки історії, на жаль, засвоюються далеко не завжди і не всіма. Захопившись «оптимізацією» навчального процесу у вузі, можновладці від освіти забули про необхідність готувати у вищій школі не тільки високо кваліфікованого фахівця певної галузі народного господарства, але і патріота, здатного відстоювати свою гідність і гідність власної держави. Минуле наших предків, життєвий шлях окремих історичних постатей, дають можливість на конкретних прикладах виховувати справжніх патріотів. До таких постатей у повній мірі можна віднести охочекомонного полковника, автора першої фольклорно-етнографічної праці про народи ханти і мансі Григорія Ілліча Новицького.

Аналіз публікацій. Серед наукових досліджень присвячених визначеній проблемі слід виділити, перш за все, роботу самого Г. І. Новицького «Краткое описание о народе остяком, сочинённое Гр. Новицким в 1715 г.» [1] з передмовою до нього першого видавця — Л. Майкова і друге видання цього ж твору в 1941 р. [2]. Важливу інформацію також надає опис життя та діяльності свояка Г. Новицького, гетьмана-емігранта П. Орлика [3], що дозволило краще зрозуміти причини заслання до Тобольську опального охочекомонного полковника і весь безвихідь його становища. Певною мірою науковий доробок доповнюють матеріали, присвячені митрополитам Сибіру Ф. Лещинському [4], під безпосереднім керівництвом якого Г. Новицький брав участь у хрещенні північних народів остяків і вогулів (ханти і мансі), та І. Максимовичу [5], теж причетного до цих подій.

Мета дослідження полягає тому, щоб показати імперське ставлення Петра І щодо представників української еліти на прикладі охочекомонного полковника Г. І. Новицького і визначити його доробок в історико-етнографічній спадщині представників козацької старшини першої чверті XVIII ст.